

ARAGOI'KO IZEN EUSKALDUN ZARRAK ERDIARO GARAIEAN. I 828'ko LARRUKI BAT

*

– LENENGO OARRA. Barka bezaidate jakintsuek orain esatera noana txepelkeri bat iduritzen ba'zaie. Izan bezate bâ gogoan, nik, erriko jende gutxijakiñarentzat idazten detala.

*

Edestia, irakurle maite xumeok, laualdi luze ezberdiñetan izan da zatitua: Aro Zarra (Edad Antigua gaztelera), Erdiaroa (Edad Media), Aroberria (Edad Moderna) eta Egunotako Aroa (Edad Contemporánea).

Nere gaurko lanontan aztertuko dedan aldia, Erdiaroa izango da.

Erdiaroa ordea, V mendearen azkenalditik XV mendearen azkenaldera doan aroa da. Iru pusketan zatitu oi dute edestilariek:

– Beranduko Antziñaldia (Antigüedad Tardía: V mendean barbaroak Erroma'ren jabe egin ziranetik VIII mendean arabitarrek Europa'ra sartu ziran arteko epea).

– Erdiaro Garaia (Alta Edad Media: Euskalerrian beintzat Arabitarrek etorri ziranetik XI mendearen lenen urtean III Santxo Gartziarena, "Nagusia" izendatutako gure erregeak buruntza, ots, koroia jantzi zuan arteko epea).

– Bee-Erdiaroa (Baja Edad Media, Euskalerrian, III Santxo'gandik Fernando "Katolikoak", —berak asmatutako gezurrezko bulda bat erabilliz—XVI mendean Naparroa'ko Erregetza beretzat lapurtu zuan arte.

BIGARREN OARRA: Nik, Aragoi'ko euskal-izenei-buruzko saioontan Antonio Ubieta Arteta'k bere "Cartulario de San Juan de la Peña" liburuan bildu eta Balentzi'n (ango unibersitateko irakaslea bait da), 1962'an argitaratu zuan liburutxo erabilliko dut (1)

Naitanaiez, nere lanotarako, Kartulario ortan Ubieta'k dakazkian Erdiaro Garaieko larrukiak irakurri, aztertu ta aurkeztu bearko ditut, ez dugu bâ Aragoi'ko erri-izenei-buruzko larruki ziur zaaragorik.

Kartulario ortan zaarrena IX mendekoa da: 828'koa.

---

(1) Badu izenburu berarekin beste bigarren liburutxo bat ere, baiñan au Erdiaro Garaieko larrukiez osotua dalarik, nere lanari ipiñi diodan mugatik at gelditzen zait, oraingoz beintzat. Merezimendu ederreko azterlaria dugu Ubieta irakaslea. Gai auetaz geien dakian gizona. Peña'ko lekaidetxeaz idazki geiago ere badira. Auetan aipagarriena Manuel Magallon'ek idatzitako "Colección diplomática de San Juan de la Peña" (Madrid (1903-1904). Txit egokiak bait dira larruki bakoitzari erasten dizkion oarpenak. Erabilliko dut nik ere, sarriaski, Magallon'en lan eder ori.

IRUGARREN OARRA. Badira orain etimologia zientzi biurtu naiez dabil-tzanak. Lan gaitza artu dute. Etimologia ez bait da beiñere zientzi izango.

Filosofiaren araura jakintza batek “zientzi” izatera iristeko oiñarri ziurrak bear ditu. Etimologiak berriz, gizakumeem naimenean erroturik dagoan beste edozein jakintzak bezala, ez du sekulan sustrai ziurrik izango. Gizaku-meok “nekerik txikenaren legeari” jarraituz, errez aldatzen ditugu bâ gure mendeko gauzak oro.

Orrela aldatzen ditugu gure eztarrietatik aizera jaurti oi ditugun itzak ere. Baiñan “nekerik txikiena” ez bait da enda ta kultura ezberdiñetako eztarrien-tzat berdiña... Aregeiago, ez bait da kultura bat bereko gizakumeentzat ere denbora guztietan berdiña, mendeak zear itz batek zenbat eta nolako alda-ketak izan dituan eskier jakiterik ez dago. Ori dalata ez dezake sekulan eti-mologiak oiñarri ziurrik izan. Eta ori dalata ez da sekulan zientzi izatera iritxi-ko.

LAUGARREN OARRA. Itzen aldaketeetaz mintzatzen ari naizelarik, esan dezadan beste onoko au ere:

Euskal-etimologiari dagokionez, izen euskaldunek, larrukietan agertzen zaizkigunetik onuntz izan dituzten aldakuntzak gutxigorabera igarri dezaz-kegu, baiña ¿nork asmatu leenago, millaka ta millaka urtez, arriaro zarretik asita, ain era ta giro ezberdiñak-zear, izan zezaketen aldakuntzak?

BOSGARREN OARRA. Eta au oraingoz azkenekoa: Euskalerrriaren barruan gure itzek euskaldunen eztarrietatik irtetzean izan dituzten aldake-tak, ala-ola ezagutzeko gauza izan gindezke.

Naiz itxuraz asko aldaturik egon, beren jatorrizko euskalduntasuna, orain-dik euskeraz itzegiten dan lurretan beitzat, aurkitu aal izateko gai izan gin-dezkeala iduritzen zaigu.

Gauza, ordea, millaka aldiz zaillagoa gertatzen zaigu naiz len euskaldun izanda gero, euskera galdu duten eztarrietan lengo euskal izenak jasan aal izan dituzten aldaketak igartzea.

Ori da bâ Aragoi'ko toponimiarekin gertatuko zaiguna. Eta zaillagoa biur-tzen digu oraindik arazoa, izen oiek dokumentuetara jasotzerakoan euske-raz ez zekiten XIII mendeko lumalariiek eman eta birreman dizkieten aldake-ten ezaguera ziurki jardestea.

Olakoetan, naikoa izango dut noski —itzen euskalduntasunik aurkitzera iristen ez naizenean— itz oien euskal-usaia beintzat idoro aal izatea.

Itz oiek, naiz antz'aldaturik etorri, danak euskaldunak bait ziran IX men-dean. Aragoi Zarreko gizakumeak Erdiaro osoan, eta Aroberri guztian, eus-kaldunak bait ziran osoki! Baita, baztar batzuetan, gure aurtzarokoan ere.

*

Asi dezagun, lendabizi 828'garren urtean idatzia izan zan larruki onen azterketa. Larruki zarrik geienak bezala, au ere gero, XI mendez gero, bein baiño geiagotan izan zan ber-idatzia. Orregaitik ainzuzen datoz orren era treketsean idatzirik, bertan agertzen zaizkigun toki-izenak.

Ikus izen oien zerrenda:

ZELLA	BUBALO	TORRENTE	RIBO SECO
SARDO	FURCALA	LAKUNALA	BERALI
SARRENSA	CORBEN	FONTELATA	BUSCITEE
FORCOS	SPINULA	TORTELLA	OPAKELLO
SECURRE DE CASTILGON			
OSCA			

*

ZELLA.- Larrukietan CELLA ta CIELLAS ere esan oi zaio. Gaur CILLAS esaten diote. Yondoni Martti'ren omenez eraikitako lekaidetxe baten izena da. Ez zegoan aragoi zar aren uriburu zan Jaka'tik urruti.

Ez zan lekaidetxe zarra. IX mendekoa baizik. Larrukia idatzierazi zuan Atilio Abata berak eraikia.

ZELLA ori ¿izen euskalduna ote da?

Bai. Bere etimologia billatzen asi aurretik oroi dezagun, latinezko ortografiaren araura idatzirik datorkigulako, izen ori ZELA irakurri bear dala. Lumalari zar aiek, ZELLA irakurtzea nai izan ba'zuten, ZILHA idatziko bait zuten. "H" a, gaur "komodiña" esan oi zaion karta bezala erabiltzen bait zuten"

Badaiteke ZILA irakurri bearra izatea ere, oso maiz ematen zuten bâ "E" baten bidez gaurko "I"ren abotsa.

Zana zala lekaidetxe aren izena, ugari agertzen zaizkigu gaurko Euskalerrian ere izen zar aren aztarnak:

Izen ori ZILA irakurri nai ba'dugo, ZILAR, ZILAU, ZILAUREN (Fobaill-zaleek atseginki oroituko duten abizena), ZILBERTI, ZILBETI, ZIHURI... (2) eta orrelako beste asko Gipuzkoa, Bizkai, Naparroa, Zuberu et Errioxa'ko abizen eta tokiizenak dira.

*

Lekaidetxe aragoitar euskaldun aren izena ZELA irakurri nai ba'dugu, ona izen orren itxurako izenak gaurko toponimian.

ZELA, ZELAA, ZELABARRIA, ZELABIZKAR, ZELADA, ZELAEDER, ZEARETA, ZELAETA, ZELAGARAN, ZELANDIA, ZELARAIN, ZELARAN... Oiek Bizkai TA Gipuzkoa'ko abizenak ta tokiizenak ditugu.

BUBALO. Mendi baten izena zan. "...*dederunt ... illum montem qui vocatur Bubalo*": "Bubalo deritzan mendi ura eman zuten".

Mendi orren euskerazko izena nolakoa zan ez dakigu. Izen ori lenengo lumalariak nola idatzi zuan ere ez. Ezta zergaitik ondorengo lumalariak lengo izena aldatuz azkenean izen ura Bubalo biurtu zuten.

Alatagutziz izen orrek euskal itxura badu eta agertzen dira, ugari, orren aztarnak gaurko euskal-izendegian.

BUBA-LO irakurtzen badugu, euskal-izenak dira Bulo-koa, Bulu-kua, Bulu-ku, Buna-gin Bucaro-koa Buz-eta, Bunu, Buno-ko, Burbu-ko (au Ara-

---

(2) Bada izen ortako "H ori "B" baten ordezt idatzia izan zala dionik. Baleike. Esan dugunez izki edo letra ori oso lasaiki erabiltzen bait zuten lumalari zar aiek komodiñ bezala. Baiñan oraingo ontan ez dut uste arrazoi dutenik, "H" izkia "B" izkiaren ordezt ba'lego Zihuri ori Zibiuri, ots, Zubiuri, "Población del Puente" biurtuko bait litzaiguke. Ez zuten ordezt lumalari aiek U'ren doñua emateko beñere "I"rik erabiltzen.

goi'ko lekaidetxe zarra), Buz-oo (Bureba'ko erri zaarra) Bur-ga (Baztan'go mendia), Bur-gi, Bur-gaña (Motriko'n), Burgo (¿Bur-go?), Burgo-a, Buda-aurretetxea, Bud-ar, Budo-gia (Erronkari'ko Auñamendi'n muño bat), Buegue (erdiaroan Aide Nagusien arteko borrokan ibilli zan gaizkille baten izena), Burgu, Burgi, Buzu, ta auen antzeko beste anitz, Euskalerra zar osoan dagerzkigun izenak dira.

Sustrai bezala daramaten BU oi ¿zer ote da?

BOBALO irakurri nai badugu, **Bobeda** Araba'n eta **Bocal** Naparroa'n, erri bi, eta, azkeneko au, Laburdi'n Ziburu'ko Apaiz ospetsu baten abizena, sorgiña omen zalako XVII mendearan asieran beste bi apaizekin sutan bizi-rik erre. 600 gizakume izan ziran epaiketa artan epaituak).

Bocco (Bocco Harauso) Erromatekoan Euskalerra zarreko Akitani'n sasi-jainko baten izena. **Bokos** (¿Bokots?) abizen bizkaitarra, **Bolea**, Aragoi'ko ta Naparroa'ko abizen euskalduna). **Boleaga** (Bizkai'ko abizena).

Izen orren atzizkia, ALO, ALA, gure izkuntzan maiz dakusgun atzizkia da. **Ibernalo**, adibidez Araba'ko Kanpetzu'n malda baten — eta bertako elizaxo dotore baten— izena: Ibernalo'ko Andra Mari'ren baselizak dramen izena.

Aurrizki bezala ugari ditugu AI, ALO, ALU eta ALLO'z asten diran abizen eta toki izenak. **Aloria**, Araba'n erri bat, **Alloz**, Naparroa'n beste bat, **Aloña**, Oñate'ko mendia. Ta erdiaroan maometarren atzaparretan martiri il zan Ueska'ko neskatill euskaldun batek ere, **ALODIA** zuan izena. Nunilona ta Alodia: gure neskatil doneetan antziñakoenetakoak.

FURKALA. "...uske ad sumum Furkala": "Fukala'ren gaillurreraiño". Mendi batena bait zan itxuraz izen au ere. Izan du naiko aldakuntz, ezpairik gabe.

Beren aurrean "FUR" daramaten izenak badira gaur ere gure artean. **Fur-ira**, 1816'ean agertzen zaigun eusko-abizen giputza da **Fur-anko** Araba'n Ormijana errian mendi bat. **Furtiña-na** eta **Furunda-rena**.

"Fur" zer dan ez dakit. "*De etimología problemática*" dala dote etimologi-lariak.

Ea bâ, "arazotasun" ori zerbait argitzen diegun: **Furruturi** (Furrut-uri? Furru-iturri), lats edo erreka koxkor bat da, Araba'n. Lats ori, ordea, Urturi ize-neko erriaren memdian bait dago, Izen orren FUR aurrizkia UR izan daitekeala esango nuke nik, eta, era ortan FURRUTURI, euskera aztu duan erri batek laburtutako URTURIKOITURRI dala.

Era berean, Larrukian agertu zaigun Furkala ori ere, bearbada, noizbait "H"z jantzirik ibilli zan Hurkala'tik etorri zaigun URKALA ¿ez ote da?

Ta izen onen aurrekoan ere ikusi dugun ALA, ALO, ALLO atzizkia, oso ugaria bait da gure toponimian (**Ayala; Atallo, Irala**) atzizki tokiadierazle bat dala, esango nuke nik, eta, ondorioz, gure larruki ontako **Furcala** ori noizbait, agian "H"z zamaturik, **Hurkala** eta bearbada **Hurkoala** izan zala ("F" ta "H" maiz nasten bait dira), ta, laburturik, ortik etorri zaigula gaurko **URKOLA**, eta izen au Ezetasun Askoko Lekua gazteleraz Lugar Húmedo izan daitekeala: **Urola**'ren senide.

Gaur ordea, Forcala, Anso ta Etxo, Jazetani'ko Aran bien artean muga egiten duan Auñamemndiko muiño bati esaten zaio. ¿Alkarrekin ote zeuden biak? gaurko "mendia" eta larrukiaren "mendipeko lur ezea"?

RIBO SECO: "...*et de Ribo Seco usque ad sumum Spinula*". Emen zalan-tzetan ibilli bearrik ez dugu. Ribo Seco ori, esannai bereko euskal-izen baten erderaketa da. Larrukian latinez dago.

Izen ori ¿erri baten izena izan dan? Zergaitik ez? Españi'n bada izen ortako erri bat: Rioseco. Eta baita Gazteitz'en ere auzo bat. Au ordea, euskerazko izenez: ERREKALEOR, "Errekalegor"en tinkoketa.

Bâ, izen ori izango zuan lumalariak latinez idatzi zuan Jazetani'ko erri edo errekatxo ark: Errekaleor.

TORRENTE. ..."uske ad ribum de Torrente": "Latsagandiko ibaiera arte".

Argi dago au ez dala Euskerazko izena; baiña, eskierki, euskerazko izen baten itzulpena da. Aiztintxe ikusi dugu, Jazetani'ko "Ribo Seco" ura gaurko Araba'n "Errekaleor" dala. ¿LATSIBAI edo LATSERREKA esaten ote zioten euskeraz "ribun de torrente" ari? Baleike.

Gaur erabiltzen ez dan itza dugu LATS zaar ori, baiñan oraindik denbora asko ez dala euskalki guztietan erabili oi zan itza izan da. Eta ez aztu larruki auek oso zarrak dirala. Esan-berri dedan "oraindik denbora asko ez dala" ori baiño zarragoak, noski: IX mendekoak.

SARDASO: "...*et Sardaso et Fontelata*". Egin dezagun zati bi izen ori: Au izango genuke aurreneko zatiketa: "**Sar**"-"**d'Aso**", eta beste au bigarrena: "**Sarda**"-"**so**".

Bigarren zatiketa ontako, "SO" edo "TSO" edo berdin dana "TSU" ori zer dan badakigu. Atzizki ugaritasun adierazlea.

Adibidez, "menditsu", mendi askoko tokia da.

¿Zer ote da SARDA? Artajona'tik egoruntz, Naparro osoan "sarda", berez jaiotzen dan belar motzeko erdi-mendi erdi-eremuari esaten zaio. Orregatik erri askotan aurkitzen da izen ortako leku bat.

Baiñan Artojoña'tik iparreruntz ere, izen ori badagerkigu toponimiak: Naparroa'n Iruña'ren alboan, **Iza** Areneko **Erize** deritzan errian toki-izena da. Gipuzkoa'ko Aretxabaleta'n, **Sardaleta**, baserri bat; **Sarday**, Zuberor'n, lats baten izena, eta **Sardea**, Naparroa'ren erdialdeko erri bat, gaur, ezabatua, baiña XII mendean jende guztiak euskeraz itzegiten zuan tokian, Añezkar eta Oteiza erri bien artean bizirik zegoana.

Beraz, ontzat bigarren zatiketa ori artzen ba'dugu, SASTATSO'k "mendi motz ugariko lekua esan naiko luke". Gazteleraz Jaral.

Baiña SARDASO'rentzat egokitzen aurreneko zatiketa, "Sar-d'Aso ura, artzen ba'dugu ¿zer? Bâ zatiketa ortako Sardaso "Aso'ko Sar" izango litzake. ¿Zer ote dira "aso" ta "sar"? Esan dezadan aurretik, "Sardaso"ren itxura aundiko erri bat badala gaur Araba'n: **Saraso**, eta erri ori, berak bezala Saraso izen-duan lats baten alboan dagoala.

Izen oiek danak ¿ez ote dira izen bat bera?

"SAR", atzizkiarenkin nominatibu edo izen-keran "SARA" edo "SARE" pillaka abizen eta tokiizenen sustraia da. Bere esannaia gaztelerazko "dehesa", euskerazko "larra" izan daitekeala dionik bada. Ez zait oso etimologi zuzena iduritzen.

Ta "ASO"? Zer ote dugu Sar-d'Asor ebaki dugun itz ortako "aso" ori? Euskal-izenen agertzen da. Batez ere Bizkai-aldeko tokietan. Adibidez **Asola**

Eibar'ko abizena da, **Asolamendi** Mungi'ko mendia omen da. **Asona** XII mendean, Bizkaieraz itzegiten zan tokian, Gazteitz'en ondoko **Oreitia**'n toki izen bat zan. **Ason** Bizkai'ren sarkaldeko mugatik bereala, Autrigoitarrena izandako lurretan, ibai baten izena.

Ta Bizkaierak gure "aitza"ri "atxa" esaten bait dio.., nik "aso" ori "atx-o" dala, esango nuke: gazteleraz, "rocoso".

Beste batzuek "asun"dik etorri daitekeala diote. Ez dut uste, "U"tik "O"ra ez bait da biderik, "nekerik txikienaren legearen" aurkako bidea izango litza-kelako.

Nere azken-itza?

– Larrukiak damaigun "Sardaso" etimologiz "Sardatso" izan daitekeala iduritzen ba'zaigu, izen orren esannaia "lugar de monte bajo" izango litza-keala, "jaral", Naparroa'ko euskeraz, "zaraka".

– Bere etimologia Sar-d'Aso lez egokiagoa iduritzen ba'zaigu, nik au bes-terik ez nuke esango: Sardaso "Atxadiko Sar" edo "Atxadi-sar" dala esango nuke: "Sar del Rokedal", ez bait dakit "SAR" ori zer izan daitekean.

Alatagutziz, ezpairik gabe Sar(d)aso edo Sar(d)atso, Saraso edo Saratso, eta Saratxo (Saraso'ren diminutibo edo txipikera) irurak itz bera dirala diru-dialako, eta beren egiazko kera SARATXO dala uste dedalako eta "saratsa" gazteleraz "sauce" dalako beren esan naia "saratsa dagoan tokia" dala, gazteleraz "Saltzedo", dala esatera ausartzen nauzute.

BERALI: ..."*usque ad Berali*": "Berali"ra arte".

Berari gaur bertan Jazetani'ko erri bat da, Antso izeneko aranean. Badu Larrukiak damaigun Berali'ren antza.

Berasain Naparroa'n erri bat da eta **Beasain** beste bat Gipuzkoa'n. "BERA"z asten diran izenak nai aiña aurki dezazkezu gure iztegiatan.

Larruki ontako Berali au ¿**Beradi** ote da. Orrela ba'litz, bere gazteleraz-ko itzulpena "Bajuras" izan daiteke, askotan, naiz beti ez, Bera, "bee-aldea da. Dana dala, larrukiak damaigun Erri zar aren izenaren euskalduntasuna ezbaiean jartzerik ez dago.

FONTELATA. Izen au ere latíñera itzulirik datorkigu. "Fonte", euskeraz. "iturri" da, eta "lata" "zabala". Beraz toki aren jatorrizko izena ITURRIZABAL izan zala ematen du. Lumalariak, latíñez idazten zuan larrukira sartzeko latíñera itzulia: FONTELATA.

SARRENSA. "...*et illa pardina que dicitur Sarrensa*": "ta Sarrensa esaten zaion larrabill ura".

Goraxeagoko "Sardaso"n bezala emen dugu oraingo Sarrensa ontan SAR aurrizkia. Euskalduna du beintzat Sarrena'k "SA" edo "TSA atzizkia.

Esan dut SAR zer dan ez dakidala. Izan bait daiteke "OKA", "ARA", "ORO" ta beste orrelako itz batzuk bezala, beren zentzua galdua zaigun antzi-ña-antziña-antziñako itz zaar-zaar bat.

Alatagutziz, ezer esateke ez gelditzearren, eta Jazetani'ko euskaldun aien ezpaiñetan larrabill aren izena nolakoa zan ez dakigun ezkerro, zillegi bekigu, aurreneko lumalari arek larrukian SARIENSA idatzi zuala, eta geroa-go, itzaren "i" ori bigarren "r" bat zalako ustean, SARRENSA bir-idatzi zuala beste norbaitek. Zergatik diodan ori? "SARI" —izenkeran "SARIA"— "artal-

dea” dalako, gazteleraz “majada”, eta orrela, —”larrabilla” alde batetik eta “artalde” bestetik—, larruki onen azterketagintzan ardi-tartean sarturik gabiltzalako.

Baiñan, Sari-en-sa’reñ erdiko “en” ori zer izan daitekean usmatzen ez dedalako, ez naiz alde berri ontatik so egiñez ere itzaren etimologia eman aal izateko gauza.

Egia da: SARI, SARRI, SARRE eta SARE aurrizki-duten izenik naiko badugu gure toponimian. Baiña ez diot ori itzaren etimlogia azaltzeko nere gaitasunik-eza zuritzearen, Antso’ko erri zaar eren euskalduntasuna garbi ta argi uzteko baizik.

LAKUNALA. “...illa pardina de Lakunala”: “Lakunala’ko larrabill ura”: Berrido mendi bateko baztarren bat-edo-bateko toki-izena datorkigu begien aurrera.

Izen zarra dugu gure izendegian “LAKU”, Naparroa’ko Ujue’n Krist’oste-ko II mendean gurtua izan zan sasijainko euskotar batek LAKUBEGI bait zuan izena: “Laku’reñ Begia”, gazteleraz “Ojo de Laku”

Ikus zer dion Ujue’n agertutako sasijaiko orren aipua damaigun aldare-arriz zaarrak: “*Coeli (us) Tesphors et Festa et Telesinus Lakubegi ex voto*”. Euskeraz: “Zelio’k, Tesfors’ek eta Festa’k eta Telino’k Lakubegi’ri agindutakoa betez).

Sasijaikokeriaren aize orrek bultzata errez sortu daiteke gure larrukiko LAKUNALA ori bere esannaiez LAKU’N AALA dala eta orren esannaia “El Poder de Laku” izan daitekeala aldarrikatzen asteko gogoa.

Ori ordea ametsetan ibiltzea izango litzake.

“Laku”z asten diran izenak asko ditugu gaur bertan. **Lakua** adibidez Gazteitz’en, **Lakuntza** Naparroa’ko Barranka’n, **Lakorzana**, (Lako-r-tza-na), Araba’n... eta beste asko. Edozein iztegitan aurki dezazkezu.

“Laku” ori erderetako “lacus”, “lago”, “lac”, dala esan oi dute. Ez dut uste. Euskalerrian “lacus” izenik merezi dezakean putzurik ez bait dugu. Lakuntza eta Lakorzana dauden tokietan beintzat putzurik ere ez da.

¿Zer ote dan bâ zorioneko LAKU ori? Saiatuko naiz beste egun baterako erantzunaren billa, Laskuraiñ’ek eta Lakugaiñ’ek, alkarrekin aidetasunik badutela, ematen bait du.

TORTELLA: Latiñez idatzirik dagoalako bi “LL” oiek “L” irakurri bear dira. “... et dederunt illa stiva que dicitur tortella”: “Tortela esaten zaion **stiva**” ura eman zuten.

“Stiva”, latiñez “goldearen kirtena” da. Larruki onen altzoan zer ikusirik ez duan gauza. Orregaitik, “stiva” ori “lapsus calami” edo “lumaren akats” bat izango dalakoan, toki-izena ba’litz bezala aztertuko dut nik emen. Eta, ortarako, bi zati egingo dut itza: Tort-Ella edo Tor-Tella.

“Ella”, “tella”, latiñezko atzizki txipitasun adierazlea da. Euskerazko “txiki”, “ttipi”, “txo”, “tto” edo “ño”ren kidea.

“Tor” edo “Tort” zer izan daitekean ez dakit; baiñan bai, naitanaiez lumalariet trakestutako euskal-izen baten latiñeraketa dala. Ori badakit.

Orrela izan ere dalako, saia gaitezen daraman euskal-usaia argira ateratzen.

Ta aitzintze sasijaiko batez ari izan geralako, esan dagigun, asteko, **TORTO**, Gipuzkoa'ko Goierri'n leizetan bizi oi dan sasijainkotxo baten izena dala. Jainkotxo, makurra ta gaiztoa, gaztejendejakea. Euskalerriko beste baztar batzuetan Tartalo esan oi diote.

Tortoa, Naparroa'ko Irañeta'n eta Gipuzkoa'ko Zizurkill'en alor biren ize-nak dira. **Tortura** Araba'ko Kuartango'n erriska baten izena.

Esandakoa naikoa dugu noski, etimologiarik aurki ez ba'diogu ere, izen orren euskal-usaia azaldu dugula esateko.

BUSCITEE. "... *et alia (pardina) que vocatur Bescitee*": Buscitee deritzan beste (larrebill) bat". Itz oni ere, etimologiarik aurkituko ez diogun ezkerro, saia gaitezen bere jatorriz izan zezakean euskal-itxura nolabait billatzen.

Bere azkeneko TE ori, TA bezala, Ugaritasuna adierazteko euskerak erabilli oi duan atzizkia da.

"E" bi daramatza atzizki orrek, "TEE", eta ez agian arrazoirik gabe, sortalde'ko euskeraz "E" ori luze agoskatzen bait da: "-". Ta dokumentu onen jatorrizko euskera, berriz, sortaldeko euskera izaki!

"Busci" zer izan daitekean jakiten dago kokka. BUSTZI, agian. Onela ba'litz, "BUS" izango litzake izen orren enborra, bere azkeneko "tzi" ori, Araba'ko **Berro-tzi**'n bezala atzizki toki adierazlea bait da.

"Bus" zer izan daitekean ez dakit, baiñan "BUS" enbor-daramaten izenak baditugu: **Bus-a**, Naparroa'ko Ujue'n tokiizena. **Bus-andia** Naparroa'ren sortaldean Aragon ibai nagusira jausten dan errekatxoa. **Bus-ko**, an bertan erdiaroko XI mendean agertzen dan tokiizena, **Buz-unaritze**, Benaparroa'n erri bat, **Bus-i-a** orain Busto deritzan Araba'ko erri baten izena, 1025 idatzi zan Kukulla'ko burni-barren dokumentuan agertzen dana.

Busti izen bikoitz askotan, "**buztiñ**"en laburpena da. Gazteitz'en **Bustinzuri** Urian-barrungo tokiizena da, eta, berdiñ Iruña'n **Bustintxuri**. Beste toki batena berriz **Bustingorri** Barakaldo'n (3).

Era ortan **Buztinte** izango litzake larrukiko BUSCITEE orren etimologia, eta bere esan naia "buztiñ-toki". Oraingo gure **Bustindui**, **Bustiñaga**, **Bustiñeta**, **Bustintza**, **Bustiñola**, **Bustitz**, **Busto**, eta **Bustioia**'ren kide. "Arcillar", gazteleraz. Baiña...

¡Ain enasa izan oi zan larruki auek birridatzi zituzten lumalari erdaldun aien baldarkeria-ta!..., baleike Larrukiko **Busci-tee** orren enborra **Busti**, ots, "Bustia", izatea ere.

Ori izatekotan, bere esannaia "mojado" izango litzake. Errezegia eta ari-ñegia iduritzen zaidan etimologia.

FORCOS: "...*et alio termino de illa parte aqua que vocatur Forcos*": "eta beste muga bat Forcos deritzan uraren aldetik". Zer ote da Forcos?

Orrela idatzirik ez diot euskal-kutsu aundiegirik sumatzen. Baiñan:

---

(3) Izen auek, eta ondorean datozenak, maiz ikusiko dituzu "Z" taz idatzirik. Baiñan, naiz neroni ere "Z" ren aldekoa izan, ez da erreza nola agoskatu eta idatzi bear diran jakitea, dokumentu zarretan, maiz agertzen bait zaigu "S", guk "Z" erabiltzen dugun tokietan.

Itz onen itxura aundikoa dan eta goraxeago aztertu dugun FURKALA'z mintzatzerakoan, esan dugu "F"k eta "H"k maiz artzen dutela batak bestearen lekua: Forcos ez ote zan noizbait, orrela idatzia izan aurretik, **Horc**os idatzia izan, larruki onek jasan dituan berridazketako batean? Orrela ba'litiz, jatorrizko ORKOS, "H" a bitarte, Forcos izatera iritxiko zitzaigun: **Orkos > Horkos > Forkos**.

Alde ontatik bai, euskal-usai gozoa dario gure larruki ontako Forkos izenak. Asko ta asko bait dira doiñu ortako euskal-izenak: **Orkolaga, Orkondona, Orkoyen, Orkorroz** (1433'an utsik zegoan gaztelu naparra. "*Non mora ninguno*", dio urte ortako dokumentu batek). **Orderiz, Ordozgoiti, Ordoz, Ordotx...**

CORBEN: "...*et de casa Corben dossum dossum usque ad Berali*: "Eta Corben'etik gaiñez-gaiñ Berali arte.

Itzaren etimologia baiño askoz garrantzi aundiagokoa zaigu "dossum-dossum" edo "gaiñez-gaiñ" ori.

"Dossum" ez da klasik-aroko latiniaren itza, ez da, ezta ere, erdiaroko latiniarena. Baiña, naitanaiaez, "goia" "gaiña" esan nai duan itza da. Mendizmendi ibilli bait ziran, larruki onek dionez, Zela'ko zenobitagiaren mugak ezartzen Atilio abata eta Gartzia erregea ta Galindo kontea.

Baiñan, alare, esaldi ortan gauzarik jakingarriena ez da "dossum" itza bera, itz orren bikoiztaketa baizik: "dosum-dossum".

Ori ez bait da klasik-aroko edo ediaroko latini, ezta, larruki ontan, beste iñongo mintzakera batekoa. Ori Euskera bakarrik bait da. Soilki Euskera! Euskera..., latinezko itzez jantzia.

Orrelako bikoizketa geiago agertzen dira Piña'ko larrukiotan, eta badut, IX eta X mendekoen ikerketa bukatzerakoan danen zerrenda bat argitaratzeko asmoa.

Larruki ontako CORBEN itzaren euskaldutasunari-buruz, esan dezadan beste oren aurretik, CORBENS Lerida'ren iparrian, orduan euskalduna zan lekuan, Aragoi'ko I Santxo Erramiorena'k 1080'ean musulmanei kendutako gaztelu baten izena dala. Berri ori damaigun larrukiak, latinez, Corvino esaten dio.

Baditugu COR aurrizkia daramaten izen geiago. Adibidez, nere ustez, Iruña-ondoko **Cordo-billa**, Errioxa'ko **Kordo-bin**, eta onoko besteok: **Korr-a, Korra-ka, Korra-txo, Korra-di eta Korr-aiz** euskaldunak dira.

Azkeneko orrek gaiñera, naiz bera baztandarra izan, Bizkaierazko **Korta** dakarkigu burura.

Korta zer dan badakigu. Baiña beste izen guzti oietan KOR zer izan dai-tekean iñork ez daki.

Igaro gaitezen bâ beste izen batera, larruki ontako CORBEN izenak, bere euskaldun-margoa argi erakutsi bait digu.

OPAKELLO. "...*et per medio Opakello usque in Berali*: "Opakello'ren erditik Berali arte".

Berali'z len mintzatuak gera. Opaquello'z, orain, ¿zer esan?

Izen ori Opakellus dugu nominatibu edo izenkeran. Isatseko "ellus" ori latinezko atziki ttipigillea du. Orrela OPAK gelditzen zaigu itzaren gorputza

lez. Argi-argi mozturik dagoan gorputza. Nola osotu? Opake? Opako? Opaku?

Opake'k zentzurik ez du

Opako ta Opaku itz bera dira.

Opaku, izenkeran **Opaku-a**, Araba'ko Entzi-mendian Mendate bat dugu, ongi ezaguna, Agurain'dik Lizarra'ra bidean. Mendate orren oiñetan, izen bereko errixka bat dago, Agurain'di 3 bat kilometrora. 1025'ean Kuku-lla'ko burni-barren dokumentuak **OPAUKU** dasaio.

Dakusazunez, larrukiko OPAKELLO'k egiztatu du bere izenaren euskal-duntasuna.

Baiñan Opaku'ren etimologiarik iñork ez daki. Norbaitek esan du "**lugar oscuro**" dala. Ori, ordea, okerkeri aundi bat esatea da. Orrela itzezin duan, ori esatean, gaztelerazko "opaco" bait zeukan gogoan.

Opaku, ordea, ez da gaztelerazko itza. Bete-betean euskerazkoa baizik.

SPINULA: "...*uske ad sumum Spinula*": "Spinula-gaiñeraiño". Au ere latiñezko itza da. Euskerazko itz baten latiñeraketa, an ez bait zan orduan euskera besterik itzegiten.

Zer ote zan euskerazko izen ori?

Latiñezko Spinula'k, bere azkeneko "ULA" ori, len aipatu dugun "ULUS'en emakera da (ulus-ula-ulum): latindar-atzizki ttipigillea, ots, diminutibua.

"Spina", berriz, euskeraz "Arantza" da. Ortaz, "Spinula", "Arantza Txikia" edo "Arantxa". Euskeraz, izenen izki latzak goxatzea naikoa bait da, izen oiek ttipieran ipintzeko.

Orrela, ZURI, blanco da; TXURI, blanquito. ZAKUR, perro; txakur, perrito. KATU, gato; Kattu, gatito, ODOLKI, morcilla; ODDOLKI, mocillita. NESKA, muchacha; NEXKA, muchachita. AMONA, abuela, AMOÑA, abuelita. AITZURRA, azada; ATXURRA, azadita. ARANTZA, Espina; ARANTXA, espinita. *Et ita porro*, ots, *orrela beti*.

Zer ote zan bâ toki aren izena? Arantxadi? Arantxeta? Arantxaga? Edo, legun-legun, ARANTXA?

SECUREE DE CASTILGON: "...*et alio monte que vocatur Securee de Castilgon*": "Gaztelutzar'ko Seguree esaten zaion beste mendi bat".

Ez da asko jakitea, baiña, larrukiak berak dasaigu-ta, Securee ori mendi bat zala beintzat badakigu.

Ondo idatzirik ote dago? Nere ustez, ez. Seguruaki, larrukia latiñez dagoalako, jatorrizko "seguru" latiñezko "securus" biurtu zuan lumalariak.

Eta, era ontan bai, "Seguree" bezala, oso euskaldundurik gelditzen zaigu mendi arren izena: bai bait dira, gaur ere, "SEGUR" beren baitan duten euskal-izenak, "**Segura**" Gipuzkoa'ko erri bikaiñatik asita.

Izen ori: "SEGUR", "SEGURA" berez euskalduna da, naiz erregeek sortu edo arresiz jantzitako errietan "Villa" itz erdeldunaren itz laguntzaille erdalduna izan: "Villa Segura". (Izen ortako erri giputza, X Alfontso Gaztela'ko, errege eta Gipuzkoa'ko Jauna'k arresitu zuan, 1256'garren urtean. Baiña erri orrek leenagotik ere, nere iritziz, Segura zuan izena).

Segure (badu noski gure larrukiko Securee'kin antza bikaiña) 1555'an eta 1649'an Baiona'n sendi aundiki baten abizena zan. **Segurola**, Aia'n,

aitorren-etxe jatortasun-emaille baten izena da. **Seguy** Iparraldeko abizena. **Seguin** 1397'an Buradon gaztelu arabarreko buruzagiaren izena. **Segunza**, abizen naparra. **Seguate**, Dima'n zugazia. **Segues**, abizen naparra. **Sigües**, oso berandu arte euskalduna izandako erria Salduba edo Zaragoza'ko probintzian.

“Segun”, “Segur”, “Segura”, “*de etimología problemática*” dirala esaten dute etimologilariak. Eta egia diote. Baiñan, naiz guk bere esannairik jakiñ ez, ziur, euskaldunak dira.

SECURE izenaren azkeneko “E” bikoitzari-buruz esandakoaz ez aztu. Ondo idatziak egon bait daitezke, sorkaldeko euskerak “E” oiek luzatzeko guraria baduan ezker.

OSKA: “...*et de illa Oska uske ad as casa Corben*”: “Oska artatik Corbe deritzan etxeraiño”.

Oska (“k”z idatzirik dator larrukian), gure aro ontako Ueska'ri erromarrak eman zioten izena da.

Baiñan Jaka'ren inguruko lurrari “Jazetania” eta bertako jendeari “Jacetani” esan zioten bezala, Ueska'ren inguruko lurra, “Oscitania” eta “Wescetania” ta bertako jendeak “Oscitani” ta “Wescetani” izendatu zituzten.

“Wescitania” ta “Wescitani” oietatik etorri zan Uesca izena.

Geroago, “W” izkia “GU” izan zan agoskatua — eta “G”, “H”ren bitartez emanez (errez nasten bait dira bi izkiak), sartu zioten idazleek Ueska'ri gaur daraman “H”a.

Zer ote da euskaldunagoa? OSKA? ala UESKA?.

Neretzat, biak dira berdinki euskaldunak.

Seminario'ko nere bosgarren urtean, naiz Euskalerriarekin bear bezain zintzo jardun ez, Espaiñ'k izan duan jaurlaritarik zintzoenean, ots, Errepublik-a-roan, Lekuona'ri entzuna naiz UESKA ta EUSKO —“E” “U” izkiak tokiz aldatu dituan— itz bat beraren era bi dirala.

Luzaro iraun du Euskerak Aragoi'ko iparralde guzian. Ueska Urian bertan XVII mendean itzegiten zan oraindik Euskeraz. Eta, probintziaren iparralde osoan, ots, iparralde ori osotzen duten Jazetani, Arbegaiñ (Sobrarbe) eta Gortzaran'en (Ribagorza)'n baita XIX'ean ere.

(Argitaratua dut nik, gai oni buruz idazki bat gure Aldizkari ontan, ots, “Kardaberaz”en bertan).

Arritu zaitez, irakurle XX mende ber-berean, gu umeak giñala, Arbegaiñ'en eta baita Salduba edo Zaragoza'ko probintzian aurkitzen dan Bosturieta edo “Cinco Villas”ko Uncastillo'n ere ¡Euskeraz itzegiten zan!!!

Argitaratu-berria dut, (“Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País”, 2002'ko I alean), Aragoi'ko Gotik-eraren ikus-lekurik bikaiñetakoia dan UNCASTILLO izeneko erri miresgarriki ederrean, **Jaunartze-aurretik 1923'garren urtean umeek ikasten zuten aitagurea.**

* * *

LARRUKI ONTAKO GIZA-IZEN

Idazki zar guzti auetan oiturazkoa danez, gaurko onek ere lendabizi idazkiaren sarrerakoak emango dizkigu:

“Hec est scedula scripta de cenobio que vocatur Zella, quam iuserunt scribere abbas Atilio eta domno Gondsbalbo”: “Au da Zela’ko zenobitegiari-buruz Atilio abatak eta Gondsbalbo jaunak idatzierazitako txartela”.

Bi izen agertu zaizkigu or:

ATILIO abata: Atilio, izenkeran ATILIUS erdiaro garaiaeren mendeetan oiturazkoa, itzultzaile batzuk ATILA biurtu oi dute. Beste batzuek ATILANO. Berez, Atilio ori, ATILARENA da bere esan naiez.

Beste bost aldiz agertzen da Erdiara Garaieko larruki piñatar auetan.

Izen ortako done bat bakarra damaigu “Bibliotheca Sanctorum” idaztiak: Galizi’ko Lugo’n jaio ta X mendearen asieran Zamora’ko gotzaia izana. Froilan Leon’go gotzaiaren eta Asturietako III Alfontso erregearen laguna.

GONDSAIBO Jauna. Ez dio Larrukiak beste titulorik ematen: “domno”.

Nor izan zitekean ez dakigu, baiña Atilano abataren adiskide ta laguntzaile aundia noski, abatarekin batera Zela’ko zenobitegiaren eraille zala bait diosku larrukiak: *“Abbas Atilio et domno Gondsbalvo qui edificaverunt ipsum monasterium”*: Euskeraz: “Iekaidetxe ori Atilio abatak eta Gondsbalbo jaunak izanda eraikia”.

GONDSALBO izen ori, onela idatzirik ere ikusiko duzu larrukiotan: Gonsalbo, Gundisalbo, Gundesalbo, Gondesalbo, Gonsaldo. Gazteleraz, González esaten zaio.

Izen ortako Donerik zaarrena, 676’an ildako anakoreta edo bakarti frankiar bat dugu. Limousin’go oianetan bizitu zana. Beste guztiak gure larrukiko Gondsbalbo’ren ondorengoak dira. Onek, beraz, frankiar baten izena zeraman.

Orrek, maiz esan dugun bezala, Auñamendiaren egoaldeko jendeak iparreruntz begiratzen bazekiala adierazten digu.

Gero, urte artako agintarien izenak datozkigu: *“...sub regimine Garcia Scemenonis rege de Pampilona et comite Galindo in Aragona”*: “Gartzia Jimenorena Iruña’ko erregearen eta Galindo Aragoi’ko kontearen agintaritzapean”.

Gartzia Jimenorena orrek buruaste pixko bat badamaigu. Baiñan esan dezagun aurrena, GARTZIA Euskalerrian sortutako izena dala.

Bazuentzat, “H”z idatzitako artzaren izenetik dator. Oien ustez Gartzia “H”a, “G” agoskatuz, HARTZIA da.

Baleike: Bai bait zan Euskalerrian gizakumeei abereen izenak ipintzeko oitura. Gaiñera aro zarretan “G” soiñua “H”ari ematen zitzaizkion soiñu ugarietako bat zan. Baiñan “artzari” sekulan “hartzia”, ots, “gartzia” esan zaionik ez dakigu.

Gartzia, Artzia, oroiterazten dizkiguten izenak Euskalerrian asko izan dira. **“Hars-i”** (Har-tzi?), **“Hars-ori”**, Akitani zarrean eta, geroxeago, Akitani’n bertan, **“Arsius”** eta **“Arsias”**, ta **Haarse** Laburdi’n.

Beraz, ez naiz Gartzia Hartzia'tik datorralakoaren etsai, baiñan ori orrela dala esan aal izateko, ziurtasunik ez dut.

Ta, izen ori euskalduna ba'zan ere, ez zan beintzat oraindik 828'an izen kristaua. Izen ortako Donerik zarrena 1047'tik 1071'ra Arlantza'ko Kepa Deunaren lekaidetxean abata izandako bat bai da.

Guzti ortaz gaiñera zerbait oker dabil larruki ontan. Izan ere:

– 828'garren urtean Euskalerrian erregerik ez zan

– Aurreneko erregea 850'aren ingurukoa da: Eneko Aritza, beste izenez, Iñigo Arista.

– 828'an ENEKO ARITZA oraindik, dirudianez, soilki ipar-sortaldeko baskoien buruzagia zan.

– Ez da Gartzia Jimenorena izeneko erregerik Euskalerrian izan.

– Bost izan dira Gartzia izeneko gure erregeak:

I Gartzia Enekorena. (852-882). Eneko Aritza'ren semea.

II Gartzia Santxorena. (931-970). I Santxo Gartziaarenaren semea.

III Gartzia Santxorena (994- 999). II Santxo Gartziaarena "Abarka"ren semea.

IV Gartzia Erramirorena (1034-1054) III Santxo Gartziaarena "Nagusia"ren semea

V Gartzia Erramirorena, "Lengoratzaillea"; gazteleraz, "El Restaurador". (1134-1150). Bere aita sasi-sorkuntzez errege naparren oiñordekoa zan. Bere ama, Kristiñe, "Cid Campeador" esan oi zaion Rui Bibar'koarenaren alaba. (Bibar ori antziña Autrigoitarrena izandako lurrean zegoan. Euskalduna du bere izena. Eta euskalduna du bere ibaitxoaren izena ere: Urbel.

828'ren inguruan ba'zan Gartzia Jimenorena bat Naparroa'n. Rota'ko kartularioak aipatzen du. Baiñan ez zan erregea, Eneko Aritza'ren anaia baizik. ¿Au ote da gure 828'ko larruki ontan errege bezala agertzen zaiguna?

GALINDO. Aragoi'ko Kontea. Aurrenekoa? Bai, agian, aurreneko konte yarea. Leenagokoak, asko edo gutxi, errege frankiar karolindarren esanera ibilli bait ziran.

Galindo au ezkeru, Naparroa'rekin alkartuko zaigu Aragoi, III Santxo "Nagusia"k, aberriari izugarritzko kaltea egiñez Naparroa'gandik urratuz betirako bereiziko duan arte.

Lurralde txikia zan IX mendean, Erronkari eta Pallares artean, Aragoi'ko Konterria, bere sortaldean Arbegain eta Gortzaran, naiz biak euskaldunak, konterri yareak bait ziran. Lerida'ren iparreko Pallars bera ere euskalduna zan seguruaski IX mendean.

Esan dezagun ataltxo au bukatzeko, Galindo ez dala izen kristaua. Ez da arritzeko gauza. Kristauak ez ziran izenak ere sarri erabilli bait ziran emen, kristauen artean, antziñako aldi zar aietan.

* * *

LARRUKI ONTAKO DONE-IZENAK

IRUTASUN DONEA, lendabizi erdiaroko dokumentu guztietan bezala: “*Pater et Filius et Spiritus Sanctus, una et quoequalis substantia*”: “Iruentzat zertasun bat eta berdiñeko Aita eta Semea eta Gogo Deunaren izenean”

Yosukristo'ren aipua gero: *Sub divino imperio Domini nostri Ihesu Christi*”: “Yosu Kristo gure Jaunaren zerutiko agintaritzapean”.

YONDONI MARTTI: “...*ut sit beatus Martinus episcopus confesor Christi sufragator*”: “Zorioneko Yondoni Marti gotzai ta Kristo'ren aitorlea gure alde otoigille gerta dedin”.

Martiñ au Turena'ko gotzai izan zana dugu, Euskalerrian txit maitatua. Bereak dira erdiaro garaiean gure baselizik geienak, ia danak len parroki izanak.

Marti'renganako eraspina, gure artera, Konpostela'rako erromes frankia-rrek ekarri zigutela esan oi da. Ez, da egia.

Bee-erdiaroa arte ez zuan erromensketa orrek egiazko indarrrik artu, baiña Done orren gure baselizak goi-erdiarokoak dira.

Ortaz gaiñera, Turona'ko Marti izan da gure artean **YONDONI** edo “Yaun Done” izengoiti onuragarria jardetsi duten done gutxietako bat: Lau ainzuzen erromatearen III eta IV mendeetan: Yondoni Xatordi (Saturnino) Tolosa akitaniarreko gotzaia, Yondoni Murtux (Fruktuoso) Tarragona'koa, Yondoni Bixintxo (Bixente), euskalduna ta euskaldunen artean mixiolaria Salduba (Zaragoza)'n martiri illa, eta Yondoni Martti (Martin) Turena'koa.

¿Zergaitik lau Done aundi oiei, orrelako goratzarrea?

Euskalerraren mixiolari izan ziralako.

Oroi, orduan Dordoña ibaiaren Aranean euskeraz itzegiten zalako, Euskalerria ez zegoala Turena'tik gaur bezain urruti. Ezta Tarrako (Tarragona)'tik ere. Era berean itzegiten zan bâ Euskera Lurrart'ltxasoaren ertzetan, egoalderuntz ia Bartzelona ber-beraraiño. Tolosa, berriz, euskaldunetz inguraturik, gaurko Donosti'ren antzera erdi-euskalduna izango zan.

Yondoni Martti, — batera gotzai, lekaide, lekaidetxe- sortzaille— batez ere nixiolari izan zan, eta gotzai-urietatik-at landa ta basoetan parroki berrien eraille. Bere lekaide-mixiolariak Auñamendiraiño bidali oi zituala badakigu.

Orregaitik izan zioten euskaldunek, beren lurralde guztietan alako eraspina biguiña.

Nere ariketa astun eta legor au nolabait arindu ta goxatzeko, konta dezadan emen kondairek jaso diguten garai artako gertakizun alai irriparrezko bat:

Lekaide mixiolari aietako bi Euskalerrian ia Auñamendiraiño sartuta omen zebiltzan oraindik jentilak ziran euskaldun basatien artean Berri Ona zabal-tzen.

Alako batean an agertzen omen da emakume oraindik gazte galant eder bat, eta bi aien aurrean, aiei bizkarra emanez, jarri..., gonak atzetik bururaiño jaso... ta an erakusten omen die bere ipurdi mardul borobilla, bi lekaide gaixoak parregarri ipiñiz.

Ez dakit mixiolariak asarretu ziran, baiñan bai, kondairak ori diolako, Jainkoa asarretu zala.

Bat-batean, zornea zeriola, dana ikaragarrizko zauri aundi izugarriki mingarri bat biurturik gelditu omen zitzaion bâ, lotsarik gabeko emakume lizun ari, lengo ipurdi bikaiñ ikusgarri ura.

Ta, ez omen ziran ain gogorki zigortutako emakume zorigabe aren karraxi ta marruak amaitu, bi lekaide aiek, unkiturik, lurrean belauneko jarrita Jainkoari errukia eskatu zioten arte.

Orduan bai. Errukitu omen zan Jainkoa, eta, lekaide zintzo aien otoitzari abegi onez erantzun ziolako, bat-batean amaitu omen ziran emakumearen negarrak, eta bat-batean bere zauria sendatu. Kondairek ez dute esaten ipurdi eder ura len bezaiñ ederra, edo ederragoa, biurtu zan, baiña uste izan dezakegu baietz, atseginki entzuten eta eskertzen bait ditu Jainkoak bere aiskideen otoitzak.

YONDONI PETIRI eta YONDONI PAUL. Lau dira I mendeko "Yondoni"ak: Bi apostolu auek, Yondoni Estebe lenen martiria, eta Yondoniane batailaria.

Kristautasunaren oiñarri izandako lau Done zar oiek ongi merezia zuten orrelako omenketa aintzagari ori.

YONDONIANE. Bi Yon aundietatik, Ebangelaria ez baiña Batailaria izan zan euskaldunen artean izen eder ori irabazi zuana. Zergaitik ote? Ez astirik ez lekurik ez dugu galde orri erantzun aal izateko.

YONDONI MIKEL. Euskalerriko zaindaria. Gure dokumenturik zarrena dan 574'ko larrukiak ere aipatzen du Yondoni Nikel'en izena. Iru dira Euskalerrian Yondoni izendatuak izan diran goiaingeruak: Yondoni Mikel, Yondoni Gabriel, eta Yondoni Refael.

Millaka Doneen artean, AMAIKA bakarrik izan dira gue Asaba zarrengandik eraspen aundi eta maitasun sendo baten adigarri dan izengoiti zorionsu ori irabazi dutenak. Zerbaitengaitik izanen da!

*

Buka dezadan emen, besterik gabe, nere gaurko saioa. Zerbait galdetu, latza edo goxoa neri kritikaegin, edo soilki nerekin itzegin nai baduzu, au da Gazteitz'en nere urrutizkiñaren zenbakia: 945 22 00 50.

10 terdietatik 1'era, eta 5'etatik 9'etara or aurkituko nauzu, astelenetik ostiral-eguerdiraiño. Eskerrikasko.

Latiegi ta Eraso'tar Bixente'k.